

*Кузьменко О.А.**к.е.н., доцент,**Міжнародний європейський університет**Kuzmenko Olha**International European University*

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ПІДПРИЄМСТВАМИ З ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБКИ ЗЕРНА КРУП'ЯНИХ КУЛЬТУР

IMPROVEMENT OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN ENTERPRISES FOR PRODUCTION AND PROCESSING OF CEREAL CROPS GRAINS

Анотація. У статті визначено, що розвиток виробничо-технологічних зв'язків між сільськогосподарськими підприємствами та структурами по зберіганню є передумовою для утворення між ними стійких економічних відносин. Вони визначаються поряд з рівнем виробництва зерна матеріально-технічною базою, що забезпечують прийом, післязбиральну доробку, зберігання зерна та подальше його відвантаження споживачам. Дана ситуація переорієнтовує та істотно змінює характер економічних відносин з виробництва та закупівлі зерна. При цьому економічні взаємовідносини підприємств повинні ґрунтуватися тільки на взаємовигідних умовах, що виключають диктат як з боку держави, так і підприємств монополістів – споживачів сільськогосподарської продукції та виробників матеріально-технічних ресурсів.

Ключові слова: економічні взаємовідносини, агропромислове виробництво, виробництво та переробка зерна круп'яних культур, канали збуту.

Постановка проблеми. Розвиток організаційно-економічних відносин в агропромисловому виробництві є однією із ключових економічних проблем, особливо в умовах економічної кризи. Ці відносини, що проявляються через економічні суб'єкти, реалізуються через договірні, цінові, кредитне та державне регулювання, забезпечують ефективне здійснення виробництва та конкурентоспроможність виробленої про-

дукції. Оцінка ситуації, що склалася в сільськогосподарському виробництві, свідчить про порушення зв'язків з іншими суб'єктами агропромислового виробництва, посилення «розриву» цін між сферами АПК, низьку дієвість інструментів державного регулювання. Усе це зумовило порушення організаційно-економічних відносин в агропромисловому виробництві.

З метою вирішення проблем, які постали перед агропромисловим виробництвом, виникає необхідність комплексного дослідження питань, пов'язаних із розвитком та удосконаленням організаційно-економічних відносин в умовах багатокладної економіки. Неузгодженість і суперечливість економічних інтересів носіїв цих відносин не забезпечують необхідну цілісність окремих стадій та функцій відтворювального процесу в агропромисловому виробництві й особливо в основній його складовій – сільському господарстві. Процеси його розвитку зумовлюють необхідність поліпшення організаційно-економічних відносин в агропромисловому виробництві. Вони впливають на стійкість та ефективність його функціонування й економічно відокремлених суб'єктів. Від вирішення проблеми розвитку організаційно-економічних відносин господарюючих суб'єктів агропромислового виробництва, обґрунтування раціональних

пропорцій між ними залежать ефективність та економічна стійкість сільськогосподарського виробництва, конкурентоспроможність продукції, кінцеві фінансові результати [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначають ряд науковців, а саме Варченко О.М., Чмирь С.М., Рябоконт В.П., Косарева Т.В., Саблук П.Т. в умовах планової економіки майже всі складові системи економічних взаємовідносин, які формують ланцюг товароруку між виробниками і переробними підприємствами, знаходяться у державній власності та створюються централізовано в межах окремих галузей за рахунок бюджетних і власних коштів підприємств. Недостатньо розкритими залишаються механізми удосконалення їх відносин, за результатами яких буде досягнуто максимального корисного ефекту для усіх учасників, в тому числі і споживачів готової продукції.

Аналіз останніх досліджень [1-3] вказує на те, що сучасному технологічному рівню відповідають менше чверті підприємств – переробних комплексів, що надають послуги на високому техніко-технологічному рівні, а використовувані ними технології забезпечують належні умови зберігання зерна круп'яних культур.

У нинішніх умовах не сприяє покращенню організаційно-економічних відносин й існуюча договірна система між сільськогосподарськими підприємствами, заготівельними та переробними підприємствами зерна круп'яних культур. У цілому договірні відносини між заготівельними та товаровиробниками мають формальний характер, встановлюються, як правило, в односторонньому порядку переробними підприємствами, без урахування інтересів сільськогосподарських товаровиробників. Договори часто порушуються як з боку сільськогосподарських товаровиробників, так і з боку переробних підприємств.

Проаналізувавши ряд публікацій встановлено, що система економічних санкцій практично не діє внаслідок відсутності чіткої правової забезпеченості договору на повний обсяг втрат і недостатньої персо-

нальної відповідальності щодо додержання термінів виконання зобов'язань та оплати за сировину, відповідності якості продукції стандартам. За рівнем виконання укладених договорів можна визначити стійкість усього ланцюжку міжгосподарських зв'язків.

Необхідність та актуальність дослідження визначається потребою в ефективних відносинах між учасниками круп'яного виробництва, яке залежить від рівномірного розвитку всіх складових елементів інтегрованої системи, забезпечення паритету між цінами та доходами партнерів на усіх етапах виробничого циклу круп'яної продукції від виробника і до кінцевого споживача. Економічні відносини між підприємствами з вирощування та переробки зерна круп'яних культур мають стати моделлю цивілізованих взаємовигідних відносин між учасниками.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основною перепорою в ефективному функціонуванні об'єктів усіх учасників технологічного ланцюга у виробництві зерна круп'яних культур щодо збереження врожаю на всіх етапах товароруку є диспропорції в можливостях розміщення обсягів виробленого і товарного зерна та потужностей для його зберігання. Сформована схема розміщення потужностей для зберігання зерна визначена в умовах планового розвитку, коли сільгоспвиробники були зобов'язані відвозити вирощене зерно на елеватори, а значні потужності по зберігання створювалися, виходячи з умови подальшого централізованого розподілу зерна.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ефективних механізмів регулювання економічних відносин по всьому ланцюжку від виробника сільськогосподарської продукції до її кінцевого споживача, що має мінімізувати численних посередників на окремих стадіях єдиного технологічного циклу внаслідок передусім недосконалої системи агрологістики.

Виклад основного матеріалу. Як переконують результати функціонування підприємств досліджуваної галузі, розподіл вирощеного врожаю круп'яних культур є таким: близько 50% врожаю залишається у товаровиробника, при цьому більшість зерноскла-

дів не придатні для його зберігання, а оперативний контроль якості збіжжя, як правило, відсутній; серед елеваторів, що працюють в сегменті надання послуг по зберіганню зерна, але не входять до бізнес-структур, що мають в оренді ріллу, завантаження становить 40–60%; відсутня статистика втрат зерна, через дефіцит зерносушильного обладнання вони постійно зростають, збільшуючи тим самим розрив між потребою та наявною у країні продуктивністю зерносушильного обладнання; в основному реалізація зерна в малих і середніх господарствах здійснюється не в оптимальні цінові періоди (збирання врожаю), а зважаючи на необхідність погашення боргових зобов'язань; дефіцит зерносушильного обладнання, необхідність реалізовувати зерно з сертифікованих елеваторів, які на 70% є застарілими і технологічно невідповідними, що зумовлює можливість маніпуляцій із вирощеним зерном. Окрім того, така ситуація спричиняє суттєві втрати зерна круп'яних культур, які, за різними оцінками, по країні становлять від 20 до 40% [2].

Наступним стримуючим чинником є слабка матеріально-технічна база зерносховищ і складських приміщень сільськогосподарських підприємств, які здебільшого випадків не пристосовані для зберігання товарного зерна круп'яних культур. Очевидно, що високопотужні елеватори не спроможні оперативно покращити власну матеріально-технічну базу через відсутність у них економічних стимулів внаслідок частого перепродажу об'єктів, неповного використання виробничих потужностей та з інших причин [3].

Розрахунки доводять, що закупівельні ціни на зерно круп'яних культур, які використовуються для подальшої переробки, часто не покривають витрати на виробництво. Водночас ціна, яку платить споживач за кінцевий продукт – у даному випадку крупу, що, за нашими оцінками, достатня для одержання прибутку на всіх стадіях процесу виробництва, переробки, зберігання і реалізації. Збитки сільськогосподарських підприємств утворюються не тільки від неефективності виробництва, а й через низьку

частку виручки від кінцевої ціни, сплаченої споживачем.

Так, нині близько половини врожаю зерна круп'яних культур знаходиться на зберіганні у сільськогосподарських підприємствах. При цьому майже 80% сільгоспвиробників мають зерносклади тільки підлогового зберігання, і тільки у 4% із них є можливість визначати якість зберігання зерна. У сільськогосподарських підприємствах місткості зерносховищ покривають лише 30% потреби в зберіганні насіння і фуражного зерна. Із цих ємностей лише 25% сховищ типові, але і вони не забезпечені засобами механізації навантаження, розподілу і вивантаження [4].

Водночас основна частина (близько 85%) елеваторно-складських місткостей зосереджена в елеваторній промисловості. З метою досягнення необхідних темпів і пропорцій розвитку зерносховищ необхідно забезпечити комплексний підхід, за якого вся їх мережа розглядається в єдиній системі незважаючи на їх належність. Отже, з одного боку, необхідно використовувати для зберігання внутрішньогосподарських зернових фондів складські ємності елеваторної промисловості, а з іншого, забезпечити нарощування та модернізацію їх у господарства.

Зазначимо, що потужності переробної промисловості недостатньо завантажені. При цьому в найбільш складному стані опинилися дрібні переробні підприємства, оскільки великі, які входять до складу інтегрованих формувань та займають значну частку ринку, володіють значними можливостями в галузі цінової політики. Основними факторами, що стримують ефективне функціонування організацій, є недостатні обсяги виробництва сільськогосподарської сировини, низький рівень платоспроможного попиту населення, а також конкуренції з боку товаровиробників з інших регіонів.

В умовах відсутності загального зразка форми укладеного договору кожне переробне підприємство передбачає на свій розсуд вимоги та положення при роботі з поставальниками сировини. У них визначаються предмет договору, ціни та принцип розрахунку, відповідальність сторін, випадки невиконання своїх зобов'язань. Однак фак-

тично обумовлені сторонами зобов'язання (особливо організаціями переробки) не виконуються, що характерно для більшості переробних підприємств [5].

Як переконує світовий досвід, одним із варіантів розвитку об'єктів інфраструктури з доробки, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції є створення її безпосередньо в сільськогосподарських товаровиробників. Так, у США на частку фермерських зерноховищ припадає до 60% усіх потужностей зберігання, на місцеві елеватори – 30, термінальні – 7, портові – 1,9, інші – 1,1%. Таку структуру фахівці вважають оптимальною, оскільки вона мінімізує транспортні витрати для фермерів, створює можливості реалізації зерна в періоди найбільш сприятливих цін, крім того, враховує кількість оборотів зерна на різних типах елеваторів. Для зберігання зерна у фермерських господарствах використовуються металеві вертикальні споруди, які часто розміщуються безпосередньо у полі, що сприяє скороченню транспортних витрат [6].

Необхідно зазначити, що особливістю системи збуту зерна в США є високий рівень розвитку кооперативних відносин. Майже 35% усіх фермерів-зерновиробників входять до зернозбутових кооперативів. Останні мають у своєму розпорядженні понад 4000 місцевих елеваторів (близько 38% усіх елеваторних потужностей країни), забезпечують реалізацію близько 40% валового збору і майже 15% експортних поставок зерна. Подібна ситуація в Канаді, де фермерським кооперативам належать місцеві елеватори (аналог вітчизняних лінійних елеваторів), які розміщені в 1300 пунктах і 75% їх потужностей належить фермерським кооперативам, кожен із яких обслуговує в середньому 60 господарств у радіусі 15–20 км. Водночас у Франції зернозбутові кооперативи забезпечують реалізацію до 60% зерна [7].

Нині одним з ефективних шляхів слід розглядати розвиток мережі кооперативних елеваторів на базі обслуговуючих зернових кооперативів. Нині економічно доцільніше, на думку товаровиробників, втратити 20–30% свого врожаю, зберігаючи його в непристо-

сованих умовах, ніж повністю його втратити при відповідальному зберіганні [8].

Питома вартість спорудження сучасного зерноховища «під ключ», за різними даними, коливається 180 до 300 дол. США на 1 т. потужностей зі зберігання зерна. Очевидно, що власних коштів у новоствореного кооперативу, які складаються із вступних та пайових внесків його членів, буде недостатньо для покриття необхідних витрат на будівництво і технічне оснащення такого господарського комплексу. Тому на етапі підготовки інвестиційного проекту щодо створення кооперативного елеватора слід вирішити питання щодо схеми фінансування проекту [9].

Створення передумов ефективного функціонування вирощування зерна круп'яних культур вимагає формування й розвитку відносин за правом виробника розпоряджатися вирощеною продукцією та одержаними доходами. Вільна конкуренція, свобода підприємництва, подолання монополізму, а також здійснення процесу ціноутворення залежно від попиту і пропозиції мають створювати умови для високоефективного їх вирощування. Так, П.Т. Саблук вважає, що необхідно створити умови для надходження на ринок сільськогосподарської продукції не через комерційні структури, а безпосередньо від виробників або через створені ними організації у формі збутових кооперативів [10].

Серед організаційних заходів, що дозволяють стабілізувати цінову ситуацію на ринку, визначальна роль належить формуванню раціональних каналів збуту зерна гречки та проса та продуктів їх переробки. У першу чергу це стосується контрактних закупівель у державний і регіональні фонди. У ньому в першу чергу відповідно до виділених ресурсів необхідно використовувати всі важелі економічного регулювання ринку: дотації, компенсації, різні пільги, систему заходів стимулювання і відповідальності; відпрацьовувати нормативну базу, удосконалювати форми контрактів і договірні відносини. Він повинен бути гарантом забезпечення рентабельного виробництва для сільськогосподарських і переробних підприємств у межах

нормативних витрат і економічної доступності (за цінами) гречаної та просяної круп, як дієтичних продуктів, для об'єктів соціальної сфери (охорони здоров'я, дошкільних і шкільних установ), а також спецспоживачів і малозабезпечених верств населення, запровадження систем якості продукції та її виробництва [11].

З метою створення однакових економічних умов при вдосконаленні відносин між виробниками сировини та переробними підприємствами ціни мають формуватися на основі єдиної методології їх визначення, підґрунтям для цього має бути залежність від витрати виробництва, що має сприяти отриманню всіма учасниками рівновеликого прибутку на одну гривню витрат [12].

Висновки і пропозиції. Основним напрямом удосконалювання організації виробництва й переробки зерна круп'яних культур є мінімізація цінових коливань на ринку та створення умов до зниження ціни кінцевої продукції та забезпечення справедливого відповідно до витрат кожного учасника, розподілу виручки від кінцевої продукції, що дозволяє відшкодувати ці витрати й отримати прибуток, достатній за величиною для здійснення розширеного відтворення. Це можливо здійснити за кількома напрямками: використання системи організаційно-економічних заходів, спрямованих на зниження витрат на виробництво гречки і проса, їх переробку та реалізацію; регулювання рівня цін адміністративним шляхом або через укладання угод між учасниками ринку; використання комплексу організаційних заходів, що сприяють поліпшенню цінових взаємовідносин.

Література:

1. Варченко О.М. До питання формування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Вісник аграрної науки*. 2012. № 6. С. 76–79.
2. Чмирь С.М. Ефективність ринку зерна. *Економіка АПК*. 2009. № 4. С. 117–120.
3. Шкарлет С.М., Корж Т.В. Інтенсифікація виробництва продукції рослинництва регіону та його економічна ефективність. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2011. № 2(50). 334 с.
4. Харсун О. Обслуговуючий зерновий кооператив – чи бути йому гравцем на ринку зерна? URL: <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/225>.

5. Рябоконт В.П. Ефективність функціонування та удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 6. С. 6–12.
6. США прогнозируют рост экспорта зерна из стран СНГ на 60% за 10 лет. URL: <http://latifundist.com/novosti/30002>.
7. Косарева Т.В. Аграрна логістика: сутність і багатоаспектність. *Економіка АПК*. 2008. № 10. С. 37–43.
8. Перебийніс В.І., Перебийніс О.В. Агропродовольчий комплекс: логістичні засади формування та функціонування. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2006. № 1. С. 7–12.
9. Новіков Г. Кооперативи дозволять економічно вижити господарствам. URL: <http://www.agrokraina.com.ua/agropolicy/172>.
10. Саблук П.Т. Організаційно-економічні трансформації і побудова інноваційної моделі розвитку аграрного виробництва. *Науковий вісник ЛНАУ*. 2010. № 16. С. 3–5.
11. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Розвиток агроінноваційної діяльності в Україні. *Економіка АПК*. 2013. № 4. С. 77–81.
12. Шпичак О.М., Стасіневич С.А., Боднар О.В. Ціна і ціноутворення на агропродовольчу продукцію: навчальний посібник. Київ : ННЦІАЕ, 2009. 238 с.

References:

1. Varchenko O.M. (2012) Do pytannia formuvannia ekonomichnoho mekhanizmu zabezpechennia staloho rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva [On the formation of an economic mechanism to ensure sustainable development of agricultural production]. *Bulletin of Agricultural Science*, no. 6, pp. 76–79.
2. Chmyr S.M. (2009) Efektyvnist rynku zerna [Grain market efficiency]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 4, pp. 117–120.
3. Shkarlet S.M., Korzh T.V. (2011) Intensyfikatsiia vyrobnytstva produktsii roslynnytstva rehionu ta yoho ekonomichna efektyvnist [Intensification of crop production in the region and its economic efficiency]. *Bulletin of Chernihiv State Technological University*, no. 2(50), pp. 334.
4. Kharsun O. Obsluhovuiuchyi zernovyi kooperativ – chy buty yomu hravtsem na rynku zerna? Available at: <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/225>.
5. Riabokon V. P. (2012) Efektyvnist funktsionuvannia ta udoskonalennia mekhanizmiv ekonomichnoho rehuliuвання ahrarnoho vyrobnytstva [Efficiency of functioning and improvement of mechanisms of economic regulation of agricultural production]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 6, pp. 6–12.
6. SShA prohnozyruut rost eksporta zerna yz stran SNH na 60% za 10 let. Available at: <http://latifundist.com/novosti/30002>.
7. Kosareva T.V. (2008) Ahrarna lohystyka: sutnist i bahatoaspekttnist [Agricultural logistics: essence and multifacetedness]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 10, pp. 37–43.
8. Perebyinis V.I., Perebyinis O.V. (2006) Ahroprodovolchyi kompleks: lohistychni zasady formuvannia ta funktsionuvannia [Agro-food complex: logistical principles of formation and functioning]. *Scientific Bulletin of Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine*, no. 1, pp. 7–12.
9. Novikov H. Kooperatyvy dozvoliat ekonomichno vyzhyty hospodarstvam. Available at: <http://www.agrokraina.com.ua/agropolicy/172>.
10. Sabluk P.T. (2010) Orhanizatsiino-ekonomichni transformatsii i pobudova innovatsiinoi modeli rozvytku ahrarnoho vyrob-

- nystva [Organizational and economic transformations and construction of an innovative model of agricultural production development]. *Scientific Bulletin of LNAU*, no. 16, pp. 3–5.
11. Shubravskaya O.V., Prokopenko K.O. (2013) Rozvytok ahroinovatsiinoi diialnosti v Ukraini [Development of agro-innovative activity in Ukraine]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 4, pp. 77–81.
12. Shpychak O.M., Stasinevych S. A., Bodnar O.V. (2009) Tsina i tsinoutvorennia na ahroprodovolchu produktsiui [Price and pricing of agri-food products]. Kyiv: NNTsIAE. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье определено, что развитие производственно-технологических связей между сельскохозяйственными предприятиями и структурами по хранению является предпосылкой для образования между ними устойчивых экономических отношений. Они определяются рядом с уровнем производства зерна материально-технической базой, обеспечивают прием, послеуборочную доработку, хранение зерна и дальнейшую его отгрузку потребителям. Данная ситуация переориентирует и существенно меняет характер экономических отношений по производству и закупке зерна. При этом экономические взаимоотношения предприятий должны основываться только на взаимовыгодных условиях, исключающих диктат, как со стороны государства, так и предприятий монополистов – потребителей сельскохозяйственной продукции и производителей материально-технических ресурсов.

Ключевые слова: экономические взаимоотношения, агропромышленное производство, производство и переработка зерна крупяных культур, каналы сбыта.

Summary. The need to improve production relations and find the most rational form of their implementation in the production and processing of cereals is due to the high economic and commercial interdependence of agricultural producers and processing and trade organizations. The integration of agricultural producers and infrastructure enterprises in the cultivation and processing of cereals should include not only the rational placement of production complexes, but also the creation of supply and marketing forms of associations, which are characterized by high technological support of the production process. The relationship between the structural elements differs from others in that the grain of cereals is characterized by a long shelf life and is easily transportable. This allows you to use the gradual implementation and resale, which causes an increase in prices for finished products, but does not affect the volume of profitable enterprises. At the same time, it should be noted that it is difficult to unambiguously assess the effectiveness of integration formations, as statistical accounting is not established, and access to information on business results throughout the technological chain, ie the corporation as a whole, is limited. The most difficult problems fall on the observance of legal norms of joint functioning, regulation of economic relations of the investor with agricultural enterprises. Existing domestic economic relations in most integrated associations are built to maximize investor profits, while the interests of agricultural enterprises are not protected. For the most part, economic relations between the subjects of the integrated structure meet the interests of the investor-integrator in order to quickly return the funds and get the maximum profit from the financial results of agricultural producers. It is justified to develop a mechanism for interaction of economic interests of entities producing and processing grain of cereals based on the use of economic levers of influence, which will establish proper production relations and guide all participants to obtain finished products with high economic efficiency.

Keywords: economic relations, agro-industrial production, production and processing of grain, cereal crops, sales channels.